

Ясінський М. М., к.і.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ОБРАЗ ІСТОРИЧНОЇ БАТЬКІВЩИНИ У РОМАНІ У. САМЧУКА «НА БІЛОМУ КОНІ»

***Анотація.** У статті досліджено особливості написання автобіографічного роману У. Самчука «На білому коні». Розкрито специфіку створення автором образу історичної батьківщини. Висвітлено закономірності побудови образу та сутність основних його складових, відображених у матеріалах цього наукового дослідження, яке є продовженням наукових пошуків автора у створенні циклу «Історичне образознавство».*

***Ключові слова:** історичне образознавство, історичний образ, Батьківщина, У. Самчук, «На білому коні», Волинь, література.*

***Аннотация.** В статье исследованы особенности написания автобиографического романа У. Самчука «На белом коне». Раскрыто специфику создания автором образа исторической родины. Освещена закономерность построения образа и сущность основных его составляющих, отображенных в материалах этого научного исследования, которое является продолжением научных исканий автора в создании цикла «Историческое образознание».*

***Ключевые слова:** Историческое образознание, исторический образ, Родина, У. Самчук, «На белом коне», Волинь, литература.*

***Annotation.** In the article the features of writing of U. Samchuk's autobiographic novel «On a white horse» are investigated. Specificity of the author's creation the image of the historical homeland is reflected. A pattern of image construction and its main components are displayed in the materials of scientific research, which is a continuation of the author's scientific investigations in creating the series «Historical image studies».*

***Keywords:** historical image studies, historical image, Motherland, U. Samchuk, «On a white horse», Volyn, literature.*

Проблема дослідження історичних образів має місце, з одного боку, як проблема розвідки історичного середовища, в якому постав образ, а з іншого, як дослідження архітектоніки образу, особливостей його конструювання тощо. Взаємозв'язок історичного образу та особистості, як першоджерела та носія цього образу, наявний у випадку історичної спорідненості носія та продукту історії. Історичний тип мислення уможливорює творення історичних образів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, проведений відомим рівненським істориком Андрієм Жив'юком, дає підстави стверджувати про наявність трьох типів публікацій, що стосуються творчості У. Самчука: а) рецензії та відгуки, б) літературознавчі розвідки та огляди, в) дисертаційні дослідження [1]. Серед вітчизняних досліджень заслуговують на увагу наукові праці А. Власенко-Бойцун [2], Є. Штендери [3], Ю. Мариненка [4] та ін. Літературознавчий аналіз публіцистики У. Самчука здійснила Н. Буркалець [5]. Творчості Уласа Самчука присвячена докторська дисертація І. Руснак [6].

Метою нашої статті є дослідження особливості формування образу історичної батьківщини в романі У. Самчука «На білому коні».

Історичне минуле – це, передусім, також і те особливе, окреслене часом і простором суспільне буття, що було осягнене мисленням минулих поколінь та увічнене наступними поколіннями в образах суспільної пам'яті. Образ історичного минулого є одним з типових уявлень в історії та містить, з-поміж інших поширених складових, також і образ історичної батьківщини. На шляху історичного поступу батьківщина постає відправною точкою власної історії.

Роман Уласа Самчука «На білому коні» написаний автором у зрілому віці, що дало йому змогу багаторазово провести перевірку основоположних цінностей особистого життя, розставити акценти і виявити те, що було найважливішим та стало наріжним каменем його духовного світу. Разом з іншими епохальними образами У. Самчук створює неповторний образ історичної батьківщини.

«У житті кожної людини є час і місце, що творять вісь її буття», – зазначив письменник [7, с. 11]. Для автора знаменитих романів «Марія», «Волинь» та багатьох інших тією першою миттевістю історичного часу стало 7 березня 1927 р., коли він залишив дім своїх батьків. Разом з тим, У. Самчук відправною точкою того суспільного часу, який йому довелося впізнати, називає 22 червня 1941 р. «Ця неділя, цей 22 червня – границя між вчора і завтра, перед нами», – пише автор роману «На білому коні». «І що мали робити ми?», – розмірковує У. Самчук. «Нічого іншого, як іти по слідах війни на той наш зачарований схід, ту нашу безмовну батьківщину, по землі якої, як і в давні часи, гарцюють ворожі армії, не питаючи нашої згоди і не бажаючи там нас бачити взагалі. Але та земля – наша земля, там нас хочуть бачити, і ми там хочемо бути, і ми там будемо», – стверджує автор для якого цілком очевидним стає нероздільність понять «батьківщина», «буття», «боротьба» і «будучина» [7, с. 63].

У. Самчук не вірить, що новітня українська історія може бути принесена звідкись зовні й назавше утверджена зброєю завойовників. «Ці дні (22.06–5.07.1941 р. – прим. Я. М.) показали навіть найбільшим оптимістам, що Україна, яку відкривають колюмби «нової Європи», не для нас, ми там

зайві, і доля її передрішена принаймні на тисячу років наперед», - читаємо у романі [7, с. 74].

Письменник, що став людиною світу, залишивши на добрий десяток літ свій рідний край, напружено чекає зустрічі з ним. І ось він, разом з невтомною у своєму шаленому прагненні переінакшити світ Оленою Телігою, знаходить можливість повернутися на батьківщину своїх предків. Коли шукачі рідної землі десь поблизу Перемишля перейшли вбхід Сян та натрапили на перше українське село, схвильований Самчук не втримався, щоб не сказати: «Перед нами перше справжнє українське село – символ і основа нашої національної природи. Привіт тобі, рідне!» [7, с. 83].

Трохи згодом, бо аж 17 липня 1941 р. У. Самчук у Судовій Вишні ще раз захоплено відзначає: «Під рідною селянською стріхою стільки приязні і стільки теплої уваги. Ми дома!» [7, с. 91]. «І мені здавалося, – продовжує письменник, – що на світі нема чемніших, щиріших і чесніших селян, як у нашій чудовій Галичині».

Очікуючи зустрічі з своїм рідним селом на Волині, письменник приходить до висновку, що «можна пережити роки і роки, війни і революції, переїхати континенти, переплисти океани, перечитати гори книг, пізнати вулиці і перевулки Парижу, але такі назви, як Дермань, Рахманів, Обичі, Жолобки, Тилявка, всі ті немощені шляхи, всі урочища і займиська сидітимуть у твоїй душі, як гострі цвяхи, і вимагатимуть данини» [7, с. 119].

Організація переїзду з Генерального Губернаторства до Рейхскомісаріату Україна вимагала чимало зусиль і часу, а тому письменник вимушений був зупинитися в прикордонному містечку Броди. В очікуванні залагодження формальностей та приїзду необхідних людей-провідників Улас Самчук робить перший аналіз побаченого.

«Сонце, що безучасно западало за обрій, теплі тіні від жовтогарячих дахів і зелених старих, обчухраних лип, безробітна юрба людей, що вешталися по нерівних цегляних хідниках, стіни і паркани, заліплені вперемішку плакатами «За Родіну, за Сталіна», «Слава переможній армії Гітлера» і палкими привітани Україні та її героям, з тризубами і жовтосиніми прапорами – все це разом творило загальний тон часу, у якому Україна рвалася назовні з усіх щілин землі...», – завважує письменник на сторінках роману [7, с. 125].

Спостереження за оточенням та роздуми про батьківщину наводять письменника на думку про сутність історії та її зв'язок «з нервом простору, в якому появляємося на світ». У. Самчук пише: «Історія – це така хемічна лябораторія, у якій примхливі майстри перемішують сонце, вітри, небо і землю, роблять з цього білі і червоні тільця нашої крові і цим висловлюють нашу природу не лишень фізики і хемії, але й ту «подобу Божу», що дає музику Бетговена і філософію Арістотеля» [7, с. 124–125]. «...Все те, що

звемо патріотизмом, – продовжує автор, – це також своєрідна біологія, естетика і мораль. А з цього – біль і туга за кожним шматком того оточення, з якого виходили у простір свідомості».

Письменник, як невід’ємну частину власного «простору свідомості», згадає найкраще місто своєї юності. «Львів був для мене як письменника хрещеним батьком. Я познайомився з ним ще на зорі моєї юности, але це було здалека. Зблизька побачив його вперше 1926 року, коли мені було двадцять один рік. ...Я був типовим волинським селюком і провінціалом. Велике місто з трамваями і високими будовами було для мене мрією. Львів же, у якому виходив «Громадський голос», «Діло», «Новий час», де була «Просвіта», «Наукове товариство ім. Шевченка» і «Дністер» був для мене Меккою» [7, с. 97]. «А взагалі, – продовжує трохи згодом письменник, – Львів був для мене тією батьківщиною духа, де виростала нова, модерна, здорова, демократична Україна західного типу, систему відродження якої я волів би поширити на решту української території» [1, с. 102].

У. Самчук критично оцінює соціальне середовище, у якому він зріс. Автор пише: «Я був завжди в гострій опозиції до сковородинського «не шукай щастя за морем», бо яке щастя між людьми, які не потрапили сформувати норм вищого рівня, відцуралися міста, торгівлі, промислу, підприємств, індустрії, замкнулися в колі найнижчих інтересів і лишень віками безсило нарікали на якусь абстрактну долю, яка ніби завинила в їх становищі» [7, с. 141].

«Село (Тилявка, куди свого часу переїхала родина Самчуків, – прим. Я. М.), як здебільшого села цього повіту, без особливого минулого, невеликої культури...» [7, с. 141] Проте вже після вражень від зустрічі з Тилявкою, родину та земляками У. Самчук зізнається: «Це було щось з тієї казки, яку нам інколи розповідає саме життя» [7, с. 149]. Згодом автор таки констатує, що «земля наша мало давала нагоди жити великим життям. Особливо, – каже він, – у цих наших рамцях глибокої провінції, національного безправ’я і соціальної безпорадності». Причину кризового стану автор вбачає у відсутності історичних уявлень його земляків. «Бо хіба ніде на планеті так мало уявляли про історично діючий час, як серед мого середовища», – зазначає письменник. «Розуміється, між нами були школені «батюшки», плекані поміщики, вчена інтелігенція («пани»). У Крем’янці була гімназія, у Києві університет, у Москві «Художественный театр», у Петербурзі «Императорский балет». Був Достоєвський, був Чайковський, був Менделєєв... Але нічого цього не було у сфері мислення і діяння того оточення, в якому я народився і ріс. Ми перебували у стані історично задоволеної стагнації», – робить висновок У. Самчук.

У Дермань, що на Волині, автор приїхав після тривалої розлуки з ним 16 серпня 1941 року. «Дермань для мене центр центрів на планеті. І не тільки тому, що десь там і колись там я народився... Але також тому, що це

справді «село неначе писанка», з його древнім Троїцьким монастирем, Свято-Федорівською учительською семінарією, садами, парками, гаями, яругами, пречудовими переказами та легендами.

А також і тому, що тут родилися, вмирали і знов родилися мої батьки, діди, прадіди і прапрадіди...», – резюмує письменник [7, с. 152].

Яскраві картини зустрічі з «центром центрів на планеті», з його малою батьківщиною штовхають У. Самчука до філософських роздумів. Він визначає, що «людина здебільша живе життям минулого, особливо раннього, початкового... Дитинство живе в людині від початку до кінця її життєвого кола, бо це найкраща частина її центру, вічно оживаюча субстанція, яка утримує її в чистоті й оптимізмі» [7, с. 154].

Вражений щирим і безпосереднім спілкуванням з близькими йому людьми письменник в емоційному пориві береться стверджувати, що: «Все населення країни було моїми рідними» [7, с. 154]. Невдовзі, проте, автор береться шукати й інші витoki своєї прив'язаності до Дермані. «З церквою пов'язане ціле життя тутешньої (дерманської – прим. Я. М.) людини, особливо в її ранніх роках, – пише він. І не лише релігійне, а передусім соціальне, громадське, суспільне, культурне. Для селянської дитини це було єдине місце, де вона відривалася від нудної буденщини. Великдень, Трійця, Різдво, Водохристі, крашанки, коляда. Сюди сходилися різні люди: «пани», учителі, учні, службовці, чехи, жиди, «москалі» (солдати), що приходили на відпустку, матроси, гвардійці. Все це давало поживу фантазії, викликало бажання пізнати світ і життя поза обріями цього простору. Це було свято серед буднів, барвистість серед сірости, музика серед беззвучности» [7, с. 159–160].

У. Самчук яскравими барвами змальовує картини рідного краю: «Крупець, Почаївська Рудня, Вербя, Птиче... Назви чуті з дитинства, сильно пахне дулібами, вайлуваті, дебели, раз на тиждень голені дядьки, розливний, лінивий говір, знайомі будови, знайомі вози, вишневі хутори» [7, с. 127]. А ось опис Дубно чи, радше, історична пам'ять про нього, змальовані в романі: «Це містечко над Іквою з руїнами замка належало колись князям Любомирським, пізніше, після польського повстання, перейшло до князів Демидових, за царя було моїм повітовим чи пак «уездним» містом...» [7, с. 127].

В описі Рівного, написаному під враженням першої воєнного часу поїздки до нього 6 серпня 1941 року, читаємо сумовите, майже як у Короленка: «Місто Рівне, що його більшовики вперто величають Ровно, ніколи не відзначалося красотою краєвидів чи вибагливістю архітектури. Це типова творчість російського, казньонного походження, без традиції, гармонії і тепла» [7, с. 128–129].

Про Кременець, що на самому півдні Волині, та з яким пов'язані роки гімназійного навчання У. Самчука, знаходимо ностальгійні нотки: «А ось знову знані казарми, що чомусь мене цікавили... Як це все гостро тримається

в пам'яті – занедбаний воєнний собор, знайомі крейдяні, всипані кременем поля, зелені луки... І той самий Крем'янець – колиска мого юнацтва, захований в долині, як якийсь скарб, з його маленьким залізничним двориком, з якого я не раз кудись виїжджав і останній раз виїхав одного сьомого березня» [7, с. 137].

З особливим натхненням письменник пише про Гуцівщину – землю його батьків: «Я вирвався звідсіля і пішов у світ, але я тут побачив світ і пізнав його, це та точка плянети, що дала мені перше опертя з ембріону моєї матері і мого батька, з атома їх духа і тіла, щоб пізніше я став частиною великого видимого космосу, буття. І саме тому ця точка планети для мене така дорога» [7, с. 160].

Уявлення У. Самчука про батьківщину не обмежувались образами рідного краю, хоча й брали з них свій початок. В романі «На білому коні» письменник неодноразово згадує Київ. Для нього це місто стало уособленням всієї України. «У Київ – на білому коні», – такий основний лейтмотив роману. «Серце України билося в Києві. Серце, повне негасимого вогню і живої гарячої крові. І як довго воно билося, так довго народ України жив. Жив мимо волі всього» [7, с. 209]. Трохи згодом письменник ще рельєфніше сформулює власне бажання жити, творити, прагнути і боротися на землі своїх предків: «Я хочу і мушу бути в забороненому для мене Києві, пише він, – Польща не Польща, союз не союз, ост не ост, хочу стояти на горі Володимира і бачити простір, по якому пройшли скити, гуни, печеніги, варяги, монголи, слав'яни – всі ті, що їх кров тече в моїх жилах» [7, с. 242].

У. Самчук віддає собі звіт у тому, що його батьківщина – це не лише особистий центр всесвіту, але й етнічний, соціальний, релігійний та навіть політичний його першопочаток. Саме тому автор роману намагається з'ясувати закономірність безправ'я, беззаконня та безладу на його землі. «Здавалося, ця війна прийшла сюди також тому, що в цьому просторі ніколи не було здорових політичних умов для здорового політичного розвитку. Культ і філософія «держиморди» домінували абсолютно, і на цьому будувалися основи правного буття держав, імперій і республік», – робить він висновок [7, с. 225].

Досить символічними є міркування письменника про обшири його батьківщини: «Для мене Україна, пише він, – не лише над Дніпром, але й над Волгою, над Рейном, над Міссісіпі, над Амазонкою, над Конго. Нема місця на плянеті, яке б мене, українця, не цікавило» [7, с. 226].

«Із часу видання спадщини Уласа Самчука в незалежній Україні, – пише І. Руснак, – він входив у свідомість сучасного українця як «образотворець «времени лютого» (Г. Костюк), «Гомер ХХ століття» (С. Пінчук), а за власним спостереженням письменника – «як літописець українського простору» [6].

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зробити висновок, що образ історичної батьківщини в романі Уласа Самчука «На білому коні» містить такі наступні складові, як образ історичного місця (топос), образи природного та соціального середовища, вихідну точку життєдіяльності, простір звершень, місце зародження свідомості (тут «свідомість» – сукупність світоглядних позицій).

Історична батьківщина, що відображена У. Самчуком в романі «На білому коні» в якості місця зародження власної історії, постає також і тим невичерпним джерелом української етнічної культури автора, яка наснажує його творити історію всесвіту.

1. Жив'юк А. А. Між Сциллою політики і Харибдою творчості: громадсько-політичний портрет Уласа Самчука / Андрій Жив'юк. – Рівне : «Ліста-М», 2004. – 184 с. 2. Власенко-Бойцун А. Хроніки, романи і мемуари У. Самчука / Анна-Марія Власенко-Бойцун // Есеї і рецензії. Essays and reviews by Anna Vlasenko-Bojcsun. Coral Springs – Miami, 1983. – С. 28–43. 3. Штендера Є. Роман Уласа Самчука «На твердій землі»; критичний розгляд / Євген Штендера. Дисертація (Едмонтон-Альберта, 1979). [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://samchuk.ua.edu.ua/litinst.htm>
4. Мартиненко Ю. Місія : проблеми національної ідентичності в українській прозі 40–50-х років ХХ століття / Ю. Мартиненко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2004. – 328 с.
5. Буркалець Н. Мистецтво уласа Самчука – публіцистика (за матеріалами газети «Волинь») / Н. Буркалець. – С. 21–27 // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка : Літературознавство. Вип. 6. У 95-річчя народження Уласа Самчука ТДПУ ім. В. Гнатюка; Тернопільський державний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. – Тернопіль : ТДПУ, 2000. – 151 с.
6. Руснак Ірина Євгенівна Художня модифікація національної історіософії в прозі Уласа Самчука : Дис. д-ра наук – 10.01.01. – 2007 [Електронний ресурс]. Режим доступу : www.lib.ua-ru.net/diss/cont/349196.html
7. Самчук У. О. На білому коні : Спомини і враження / Улас Самчук. Видання друге. – Вінніпег (Канада) : Видання т-ва «Волинь», 1972. – 250 с.

Рецензент: к.і.н., доцент Жив'юк А. А.